

archipel als een schrede nader tot onze val en zulks te meer, daar wij nu reeds in dit opzicht ver boven onze krachten gegroeid zijn.¹

Dit was een standpunt dat niet alleen door de meeste Indische bestuursambtenaren maar ook door de nieuwe ondernemers die na 1870 in Indië grote kapitalen gingen beleggen, werd afgewezen: vóór alles begeerden zij een sterk Nederlands gezag en dat kon alleen dán sterk zijn, ook op een eiland als Java, wanneer zich elders in de archipel geen vorsten en volkeren bevonden die het Nederlands gezag met succes afwezen. Een situatie waarbij, zoals in de eerste decennia van de negentiende eeuw hier en daar het geval was geweest, de Nederlandse bestuursuitoefening 'niet méér omvatte dan het dagelijks hijsen van de Nederlandse vlag door een posthouder die veelal de tijd alleen met een jeneverfles wist te doden'² (aldus het *Gedenkeboek* van de ambtenaren van het Binnenlands Bestuur), was voor die bestuursambtenaren en ondernemers onaanvaardbaar: er moest een ècht gezag, een ècht bestuur komen, een bestuur ook dat op tal van gebieden, het verkeersgebied in de eerste plaats, nieuwe voorzieningen zou treffen. De *Pax Neerlandica* zou algemeen zijn of ze zou niet zijn. Daar kwam nog een belangrijke factor bij: in de gehele niet-Westelijke wereld breidden, zoals eerder opgemerkt, andere Westelijke mogendheden hun invloed uit – de Amerikanen kregen tegen het einde van de eeuw de Philippijnen, de Duitsers de oostelijke helft van Nieuw-Guinea in handen. Het gevaar dat anderen, onder wie ook wellicht de op expansie beluste Japanners, zich meester zouden maken van delen van de archipel die niet onder effectief Nederlands gezag stonden, werd als reëel gezien; het kon slechts gekeerd worden wanneer dat gezag zich overal duidelijk vestigde en deed gelden.

Dat gebeurde dan ook.

Nadat al in de jaren '60, het ministerieel betoog uit '61 ten spijt, op enkele plaatsen aan Sumatra's oostkust was ingegrepen, kwam het in 1873 tot een eerste oorlog met Atjeh³: een weerbaar rijk dat in het begin van de zeventiende eeuw een groot deel van Sumatra en van het schiereiland Malakka had beheerst. In de tijd van de Compagnie had het vaak de Engelsen gesteund tegen de Nederlanders. De archipel kende in de negentiende eeuw, afgezien nog van de vier Vorstendommen op Java, bijna driehonderd inheemse rijkjes – er was er geen dat, al was Atjeh

¹ Aangehaald in Paul van 't Veer: *De Atjeh-oorlog*, p. 15. ² *Gedenkeboek van de Vereniging van Ambtenaren bij het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië* (1956), p. 41. ³ Ons beeld van de Atjeh-oorlogen is gebaseerd op het in 1969 gepubliceerde werk van Paul van 't Veer: *De Atjeh-oorlog*.